

1997. – № 437. – С. 41.

¹³ Архів СБУ. – Ф. 16. – Оп. 11-А. – Спр. 13. – Арк. 178; Спр. 14. – Арк. 95-96. – 214-215.

¹⁴ Архів СБУ. – Ф. 16. – Оп. 11-А. – Спр. 13. – Арк. 178; Спр. 14. – Арк. 95-96. – 214-215.

¹⁵ Архів СБУ. – Ф. 16. – Оп. 11-А. – Спр. 13. – Арк. 178; Спр. 14. – Арк. 95-96. – 214-215.

¹⁶ United States. Congress. House. Committee on... Детально див. у переліку матеріалів Конгресу США за 1986 р. у списку джерел вказ. кн. Н.П. Барановської.

¹⁷ Див. Закон України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006 – 2010 роки” від 14 березня 2006 р. № 3522-IV.

¹⁸ Вечірній Київ. – 1991. – 13 листопада; Голос України. – 1992. – 6 жовтня.

¹⁹ Вестник Чернобыля. – 1990. – № 78; 1991. – № 22.

²⁰ Вестник Чернобыля. – 1990. – № 16, 78; Сельская жизнь. – 1990. – 3 березня.

²¹ Барановська Н.П. Україна – Чорнобиль – світ. Чорнобильська проблема у міжнародному вимірі 1986 – 1999. – К., 1999. – С. 156.

²² За матеріалами Фонду спасіння дітей України від чорнобильської трагедії при Українській Раді Миру.

²³ Эхо Чернобыля. – 1992. – № 29-32.

ЯРОСЛАВ РОЗУМНИЙ
Манітобський університет
Вінніпег, Канада

УКРАЇНЬСКА ДІЯСПОРА В КАНАДІ ВЧОРА Й СЬОГОДНІ: ПРОЦЕСИ І ПРОГНОЗИ

Вступ. Зацікавлення процесами в українському громадському житті на території Північної Америки почалося на Сімнадцятій щорічній конференції на Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн, яка відбулася 24-27 червня 1998 року. Цю увагу дослідників і громадських діячів привернули нові, для багатьох несподівані, процеси в українському організованому житті, особливо в Сполучених Штатах Америки (США) й Канаді, де знаходяться найбільші осередки українців на Заході. Згодом, виключно питанням канадських українців, була присвячена конференція з нагоди 50-річчя канадської Української вільної академії наук (УВАН) у Вінніпезі, 13 травня 2000 р. – *Yesterday, Today, Tomorrow: The Ukrainian Community in Canada (Вчора, сьогодні, завтра: українська спільнота в Канаді)*. Під таким же заголовком, 2004 року, заходами УВАН появився англomовний симпозиум-збірник

матеріалів з цієї конференції, який включає також загальний нарис 50-річної праці канадської УВАН, яка (як і Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді) в нелегких умовах займалася досліджуванням заведбаних, фальшованих або заборонених у тодішній Українській РСР історичних та гуманістичних дисциплін, що відносилися до минулого й сучасного України та українського життя в розсіянні. Крім цих конференцій відбулося ряд вузких і ширших обговорювань сучасного й майбутнього північноамериканської діаспори.

Процеси. Метою цього огляду є вказати на головні процеси, які тепер відбуваються в українському громадсько-культурному, політичному й економічному житті Канади. Йдеться про паралельне існування двох природних еміграційних течій – асиміляційної й себезбереження. Останній є опором асиміляції, який докладає всіх зусиль, щоб зберегти свою культурну самобутність та організаційну інфраструктуру, щоб могли в Канаді, державі зростаючих меншин успішно захищати свою окремішність, свої інтереси та могли впливати й створювати в канадському уряді позитивне ставлення до української держави.

Асиміляційна течія, яка появляється в другому й наступних поколіннях емігрантів, під впливом різних чинників нового доквілля (мови, культури, школи, побуту) й психологічного віддалення від землі батьків, іде шляхом зменшеного тяжіння до материка батьків. Його приналежність існує тільки в свідомості, а не практиці, особливо, коли батьки не були громадсько активними й культурно малосвідомими. Такий тип громадянина існує на маргінесі своєї й чужої організованої спільноти. Від своєї він відійшов, а до чужої не спосібний пристати. Наймаркантнішою ознакою його інакшости залишається його прізвище. Це, до речі, остаточне призначення кожної еміграції, не зважаючи на наші протилежні декларації, дуже питомі емігрантові, що перестав бути щирим.

У своїх підсумках я базувався на останніх аналізах переписів населення Канади (1991, 1996 і 2001 років) Олега Воловини й Андрія Макухи; на опитуваннях торонтських імігрантів післянезалежницької (1991) “четвертої хвилі” Всеволода Ісаєва, на висновках вінніпезьких опитувань Віктора Сацевича (2004 р.), проведених на замовлення Кредитової спілки північного Вінніпегу, та на власних спостереженнях і досвіді. Опитування В. Сацевича різняться від державних переписів тим, що в них крім питань *хто?* і *що?* існує третє – *чому?*

Збереження самобутности. В іміграційних умовах неможливо говорити про довічне й масове себезбереження. Воно потребує постійних соків, які може дати тільки своє мовне й культурне середовище з практикованим власним побутом та груповим тяжінням до себе. Сприяє цьому також сильна мотивація, якою вона не була б – конфесійною, комерційною або політичною з бажанням впливати, контролювати й володіти над своїм доквіллям. Для себезбереження потрібне індивідуальне й колективне усвідомлення чому я хочу й

чому необхідно бути. Без ясної практичної й утилітарної причини важко себе зберегти.

Ілюстрацією такого раціонального й постійно плеканого способу самозбереження може нам послужити успіх жидівської громади в розійнятті. В їх спільноті теж існує постійна боротьба між тими, що піддаються асиміляції в нежидівське панівне середовище й тими, що турбуються збереженням своєї самотності. Але в них перемагає табір збереження. Для них поняття слова “діяспора” має магічне значення. Воно означає особливе співвідношення між центром жидівства (Сіон, Ізраїльська держава) і жидівськими поселеннями поза цим центром. Таке взаємовідношення містить у собі політичні, релігійні й есхатологічні (“потойбічні”) концепції юдаїзму, який приймає, що розпорошення жидів було задумане Провидінням з ціллю ширення по цілому світі ідеї монотеїзму. Для жидів, які відкидають політичну прикмету поняття “діяспори”, всі жидівські громади є непорівнянними, унікальними (disparate) культурно-релігійними об’єднаннями. Фактично для теперішнього жидівства важливим є не так релігійний месіянїзм монотеїзму, як економічна, політична й психологічна керівна роль в навколишньому середовищі. Щоб не послабити своєї сили: вони зберігають генетичну чистоту свого роду й не дозволяють змішувати його; в них сильно розвинене почуття обов’язку расової взаємної підтримки; їх індивідуалїзм тісно пов’язаний з інтересами колективу; вони створюють в себе почуття “облоги” й постійної небезпеки ззовні; вони тісно пов’язані з материком, який є епіцентром їх глобальної єдності; вони дбайливо плекають і поширюють уявлення своєї інакшости, вищости й “вибраности”; вони вмїло впливають на формування опіній про світ і себе.

Очевидно, таке ставлення до себе й світу є запорукою їхнього самозбереження й успіху в кожній країні їхнього поселення.

Характер хвиль імїграції. Стиль праці, форма себевияву й бажання себезбереження української громади протягом понадсторїчного існування в Канаді залежали від характеру еміграційних “хвиль”, яких донині було чотири, та від їх внутрішньої сили – культурної й політичної самосвідомости, причини виходу з батьківщини та асиміляційного тиску ззовні.

Перша хвиля (1891 – 1914), що нараховувала приблизно 170,000, була селянською й заробітчанською й на тому рівні вона організувалася, побутово виявляла себе та бачила своє місце на “новій землі”. У своїй перевазі, як писав Василь Стефаник, ці люди переселялись “задля дітей”.

Друга хвиля (1924 – 1939), в числі 68,000, була також в основному селянською й заробітчанською, але з домішкою колишніх вояків і старшин українських армій Першої світової війни та інтелїгентів, переслідуваних на окупованих Польщею українських землях. Отже, ця хвиля була більш освіченою й національно свідомішою, ніж попередня, й

це виявлялося на формі громадського, політичного й культурного життя. На землях, що були частиною ССРСР, відбувався геноцид вільного українського селянства й винищування української інтелігенції, а під Польщею – “паціфікації” й арешти.

Третя хвиля (1947 – 1955) нараховувала в Канаді около 34,000 і в своїй перевазі була еміграцією політичною, освіченішою і з культурно-громадським досвідом. Це були втікачі від російських та німецьких погромів – люди, що в нормальних обставинах своєї самостійної держави, батьківщини не покидали б. На еміграції вони були міні-суспільством, що складалося з усіх суспільних верств – від хлібороба й робітника до кваліфікованого спеціаліста й академіка та від дошкільної дитини, яка з батьками покидала рідну землю, до учня середньої школи й студента університету. Ця хвиля ґрунтовно змінила громадський і культурний вигляд і стиль канадської української спільноти та, до значної міри, зупинила асиміляцію молодого покоління попередніх двох хвиль. І, вкінці, створила золоту добу в житті українців у Канаді.

Четверта – це післянезалежницька хвиля, що почалась приблизно 1992 року й триває до сьогодні. В 2003 р. вона нараховувала в Канаді 27,857. Це заробітчанська хвиля людей, що шукають кращого матеріального існування, а часами вона кон'юнктурна, особливо, коли говорити про тих, що дають себе вербувати різним канадським і американським релігійним сектам з єдиною метою – покинути свою батьківщину. Вона, переважно, професійно кваліфікована й складається з молодих людей і родин, що сьогодні є великою втратою для України. Своєю громадською поведінкою вона “аполітична”, часто російськомовна, її національна свідомість більш декларативна, ніж органічна й тому вона для української діаспори сьогодні не справляє великої користі. Часто дивує, чому деякі діаспорні харитативні інституції своєю еміграційною заохотою так ревно помагають Україні винародовлюватись.

Теперішній стан. Дослідження американського демографа, д-ра Олега Воловини, виявили маловідоме, але сьогодні щораз видніше явище серед української спільноти. Вони звернули увагу на досить заавансований асиміляційний процес серед української північноамериканської діаспори, що проявляється і в втраті матірньої мови, і в збайдужінні до організованого життя. Всюди відчувається брак кваліфікованого, ідейного громадського проводу, й усе заливає повільно збайдужіння до колективу й до себе самих. На провідних місцях у тих мініятюрних організаціях, що ще залишилися, знайшлися не ті люди, що можуть, а ті, що хочуть, а часто й охочих уже нема. Ще існують фундації, які повстали завдяки патріотизмові батьків попередніх хвиль. І ці фундації не часто мають правильні критерії щодо розподілу підтримки мистецтву й піднесенні його стандартів.

Який же демографічний профіль української канадської діаспори сьогодні? На основі переписів населення Канади 1991 і 1996 років, у яких уведено нову категорію – “багатоетнічного походження” (multiple

ethnicity), значить, частинної етнічності – дітей з мішаних подруж, переписи виявляють, що число українців у Канаді подвоїлося й пере-
йшло *один мільйон*.

Для уточнення треба сказати, що до 1981 року в переписах насе-
лення Канади існувала система оприділювання етнічної приналежності
по лінії батька, а в 1981 додано також лінію матері. А в переписі
1991 року й після цього питання щодо етнічного кореня канадця зву-
чить: “До якої етнічної або культурної групи чи груп належали предки
відповідаючого?” Отже, поруч *одноетнічного*, де обидвоє батьки є того
ж роду, додано *кількаетнічне* походження. В переписі 2001 р. додано
категорію “канадець” (*Canadian*), яка, в підрахунках Андрія Макуха,
одержала найбільше відповідей (11, 682,680). Отже, етнічне походжен-
ня відсувається на друге місце.

Отож, у 1981 р. українців одноетнічного походження було 517,000;
15 років пізніше (в переписі 1996 р.) це число знизилось до 330,000, а
в 2001 р., після внесення категорії багатоетнічного походження, всіх
українців у Канаді є 1,071,060. З них 326,200 заявило своє *одноетнічне*
походження, а 744, 860 (75,6%) *багатоетнічне*.

Види приналежності. Неофіційні, себто недержавні, опитуван-
ня, що мали місце в Торонто й Вінніпезі вклучали дещо інші аспекти
приналежності до української спадщини: *родинний зв'язок, зв'язок зі
звичаями і традиціями, мовою, церквою, організаціями, історією, мис-
тецтвом* тощо. У всіх цих видах ідентифікування себе серед канад-
ських українців зауважується спад, і цей спад пов'язаний з віком і
поколінням опитуваних.

У Вінніпезі, 2004 р., 92,7% опитуваних заявило, що для них *родин-
ний зв'язок* (“історія родини”) є важливішим ніж будь-який інший ас-
пект їхньої української ідентичності. Для 88,6% важливі *звичай і
традиції*. А 75,0% уважає відзначування українських *свят*, знання
історії й *мистецтва* є важливими аспектами їх ідентичності. Але
молодші опитувані вважають ці види маловажними.

Мову в переписах канадського населення ділять на три рівні:
матірну, тобто мову, яку особа вивчила як першу, вдома в дитинстві й
ще її розуміє. І в переписі 1971 р. приблизно 309,860 осіб заявило
українську мову *матірною*, а 25 років пізніше (1996) ця цифра впала на
49% (159,084). В переписі 2001 р. – 148,090 осіб подало українську
мову як *матірну*.

Друга категорія – це *вживання української мови вдома*. В 1971 р. –
144,755 осіб розмовляло українською мовою вдома. Між 1971 і 1996 р.
вживання української мови вдома впало до 49,400, значить, на 72%, а в
2001, на підставі підрахунків А. Макухи, ця цифра піднеслась до 67,665
осіб. З них 33,440 (половина) розмовляло вдома виключно україн-
ською мовою, а друга половина – частинно. У Вінніпезі, як доводять
підрахунки В. Сацевича, тільки незначна частина регулярно вживає
вдома української мови.

Третя категорія (яка включає також не-українців) – це *знання української мови* і *спосібність нею достатньо добре розмовляти*. В 1991 р., приблизно 251,133 особи, заявило, що може спілкуватись українською мовою, але в 1996 р. це число впало на 15%.

Опитування в Вінніпезі (2004 р.) виявило, що українська мова є дуже важливою для першої генерації (94,4%), менше важливою для другої й третьої, а 40,8% молоді (в віці 15-29 р.) не вважає знання української мови важливим для своєї української ідентичності.

Важливою ознакою української ідентичності завжди була приналежність до головних українських церков. У 2001 р. Українська Католицька Церква (УКЦ) в Канаді нараховувала 126,200 членів, а Українська Православна Церква (УПЦ) – 32,720 членів. Підрахунки Сацевича виявляють спад членства в обох церквах. В УПЦ між 1991 і 2001 р., цей спад сягнув 5,1%, а в УКЦ – 1,7%. У Вінніпезі, де знаходяться митрополії обох церков, це зменшення далеско більше: в УКЦ воно виносило 9,4%, а в УПЦ – 8,8%. Причину такого значного спаду членства в обох церквах Вінніпегу Сацевич бачить у тому, що в цьому місті є більше число третьої генерації, ніж в інших канадських скупченнях. Небезпеку дальшого спаду він бачить у віку членів церкви. Середній вік в УПЦ є 46,4, а в УКЦ – 44,2 (в жидівській громаді середній вік також високий – 46,4). Натомість, перепис населення показує швидкий зріст категорії “безрелігійних”.

Взагалі, як виявляють підрахунки Сацевича, зауважується спад членства в більшості традиційних християнських церков Канади: римо-католицька виявляє зріст на 4,8% в Канаді і спад на 1,2% в Вінніпезі; Об'єднана Церква (United Church): спад на 8,2% в Канаді й 15,6% в Вінніпезі; англіканська (Anglican): спад на 7,0% у Канаді й на 13,3% в Вінніпезі; лютеранська (Lutheran): спад на 4,7% в Канаді й на 10,0% у Вінніпезі; пресвітеріанська (Presbyterian): спад на 35,6% у Канаді й на 43,3% в Вінніпезі; Трійці (Pentecostal): спад на 15,3% у Канаді й на 28,0% в Вінніпезі; Юдейська (Jewish) виказує зріст на 3,7% в Канаді й спад на 4,3% в Вінніпезі; греко-православна – спад на 7,1% у Канаді й на 45,1% в Вінніпезі. Але менш традиційні віровизнання-секти в більшості виказують зріст, наприклад: інші християни (Other Christian) зросли на 121,1% в Канаді й на 148,8% в Вінніпезі; інші православні (Other Orthodox) збільшились на 79,9% в Канаді й на 82,5% в Вінніпезі; безрелігійні (No Religion) в Канаді зросли на 43,9% й на 31,4% в Вінніпезі.

У підрахунках вінніпезьких опитувань 75,0% вважає церкву важливою або дуже важливою характеристикою приналежності до українського канадського суспільства, але коли цю цифру поділити за віком, то виходить, що 91,6% – це особи першої генерації імігрантів (віком понад 70), 60,4% належать до третьої генерації а 48,7% – це молоді (віком 15-29 років).

Мабуть, у світі повищого, обидві українські церкви – католицька

й православна починають ширше відкривати свої двері для *панкатолицизму* й *панправослав'я* коштом українського характеру цих традиційних церков та коштом української мови в них. У зв'язку з нарадами постійного синоду УКЦ, що відбувалися в Вінніпезі в травні 2005 р., і в яких брав участь патріарх УГКЦ Любомир Гузар з Києва, речник цієї церкви, о. Кен Новаковський заявив кореспондентові щоденника *Winnipeg Free Press*, що Канада змінилася й кілька поколінь мішаних подруж означає, що багато українців католицького віровизнання вже українською мовою не розмовляє й затратило своє українське культурне коріння. “Ми повинні себе запитати, – говорить о. Новаковський, – чи доречно відправляти богослужби лише українською мовою, чи вони повинні бути в мові англійській або в інших мовах” (Май 24, 2005).

Щодо організаційного українського життя, то останніми роками ми є свідками опустіння або продажу багатьох будинків чи “домівок”, як їх називають, що в минулому були місцем товариських і родинних зустрічей та вогнищами громадського й культурного життя. Тут зберігалась перевезена на нові землі культурна спадщина в формі самодіяльних театрів, хорів, танцювальних ансамблів, суботніх і вечірніх “Рідних шкіл”, бібліотек, архівів тощо. Для багатьох вони були не лише зв'язком для громади, але й другим домом. Щодо питання важливості для самозбереження *зв'язку з власною громадою*, то сьогодні 69,5% відсотків опитуваних вважає такий зв'язок важливим; 63,6% вважає важливими *організації*; 52,9% вважає товариські клуби важливими. Ніби відсоток відносно високий, але коли ці цифри розбити за віком, то 77,2% – це особи віком понад 70 років, себто, перша генерація; 69,5% – це друга генерація, а 53,1% – третя. Але 47,0% молодих, віком 15-29 років, вважає організації не важливими для себе.

“Четверта хвиля”. Чи змінила й підсилила стан української діаспори “четверта хвиля” іміграції? Як виявило опитування д-ра Всеволода Ісаєва в Торонто й околиці, то імігранти цієї хвилі не надто зв'язують своє існування в Канаді з місцевою українською громадою попередніх хвиль, ані не творять власних організацій.

Щодо учащання на українські імпрези цього найбільшого осередку в Канаді – Торонта, то дехто заявив, що бере участь “часом”, а 48,2% “ніколи” на них не учає. Тільки 8,0% відповіло, що “завжди” на такі імпрези приходять. Такі відсотки ледве чи матимуть вплив або підсилять динаміку громади. Зрештою, такого можна було очікувати. На конференції в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн, 17-22 червня 1991 р., в дискусії про евентуальний культурний імпакт майбутньої іміграції з України, Іван Дзюба сказав, що від тієї іміграції ані культурного, ані політичного вкладу в оживлення діаспори не очікуйте, бо його не буде. Це буде економічна еміграція.

Тутешнім українським громадським життям вони не цікавляться, мабуть, тому, що воно їх просто не цікавить, або такий громадський стиль праці їм чужий, або тому, що з культурним життям і вдома вони

не дуже цікавились. Отже, помітного імпаку на українське громадське й політичне канадське життя вони не зробили, мимо того, що їх у Канаді, в 2004 р., було понад 27,000 а тепер їх, мабуть, стільки або й більше, як було “третьої хвилі”. Але змінили вони стиль українського “газетного” життя, в яке введено новий правопис, яким тепер користуються навіть ті колишні редактори, що цей правопис осуджували, як засмічений російськими кальками й російською стилістикою.

Політичне значення материка. Материк може мати позитивне або негативне значення в житті еміграції. В часі радянської присутності в Україні це значення було специфічне. З одного боку, політична й культурна ситуація в Українській РСР мобілізувала “другу” й “третю” хвилі еміграції довкола ідеї спротиву тому, що діялося в Україні, а з другого, з огляду на жужий уряд у тій державі, існувало майже повне відчуження українців за кордоном від реальних процесів, що відбувалися в Україні. Між материком і діаспорою існувала фізична й психологічна стіна й ворожнеча. Діаспора мусила творити собі свою українську Україну.

Щойно “перебудова”, а відтак розпад ССРСР, відкрили спершу вікно, а згодом і двері в Україну. Діаспора відкрила, що Україна не така, якою вона собі її уявляла або будувала в своїй уяві й довгий час перебувала в шоку, а Україна взагалі не знала, що таке діаспора й яке її відношення до України. Одні й другі то наближались, то віддалювались від себе.

Щойно “Помаранчева революція” на майданах України показала діаспорі й світові іншу й справжню, не зовсім придушену Україну, яка продовжує очищуватись від давніх колоніальних нашарувань. З такою молодістю й очищеною Україною культурна й політична частина діаспори зможе ідентифікуватись, хоч не все в ній нам зрозуміле й близьке.

Висновки. Повищі переписи населення й опитування в різних головних осередках українських скупчень у Канаді свідчать, що сьогодні найважливішим чинником у збереженні зв’язку з українською спадщиною й українською громадою в Канаді для всіх поколінь і віку є родинний або родовий зв’язок. Зв’язок з організаціями, товаришескими клубами, фінансовими інституціями, мовою, знанням своєї історії й культури є важливим для першого й почасти для другого, але має мале значення для третього й наступних поколінь.

Що до перспектив на майбутнє, то покоління народжених від обох батьків українського роду буде поступово й драстично меншати й консеквентно число народжених з мішаних подружжя буде збільшуватись. З цим буде пов’язаний спад родинного зв’язку й почуття єдиного кореня, зв’язку з громадою, мовою, церквою й традиціями.

Не зважаючи на те, що чисельно українська присутність у Канаді збільшилась, переступивши границю одного мільйона, її потенційна вага й громадська енергія та впливовість зменшилась на 76,0 відсотків. З цього понад мільйона всього 326,200 є однотнічного походження, а